

УЧАСТЬ БАТЬКІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ УМОВ ЖИТТЯ, СПІЛКУВАННІ ТА ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ПІСЛЯ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ

**ГОНЧАРОВ Сергій Ігоревич - аспірант кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**

DOI 10.32782/EP.2022.1.37

Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків. Батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини (стаття 11 Закону України «Про охорону дитинства»). Однією з підстав припинення сімейних правовідносин є розірвання шлюбу. Розірвання шлюбу – це юридичний процес, внаслідок якого закінчується зобов'язання між подружжям та припиняє своє існування шлюб як соціальна інституція.

Розірвання шлюбу тягне за собою необхідність вирішення колишнім подружжям ряду питань майнового та немайнового характеру. При наявності у подружжя спільних малолітніх (неповнолітніх) дітей виникає проблема визначення питань, пов'язаних з: 1) місцем проживання; 2) забезпеченням умов їхнього життя; 3) вихованням; 4) спілкуванням та 5) утриманням дитини. Оскільки, як правило, в результаті розірвання шлюбу один з батьків втрачає можливість постійного спільного проживання з дитиною, виникає питання щодо визначення умов його участі у вихованні, спілкуванні та утриманні дитини.

У науковій статті доведено, що сімейне право має передбачати гарантії підтримки сімейних відносин, сприяти зміцненню сім'ї.

Таким чином, залежно від наявності сімейно-правового зв'язку відносини, що регулюються сімейним правом слід поділити на: сімейні та поза сімейні відносини. При цьому необхідно звернути увагу на те, що саме по собі поняття шлюбу не тягне створення сім'ї, оскільки відповідно до закону подружжя може проживати окремо, і в цьому випадку між особами виникають шлюбні відносини, але не виникають відносини сімейні. Зазначена класифікація необхідна, так як дозволяє вказати, які норми та принципи застосовуються до відносин сімейних, а які регулюють відносини між суб'єктами, що не є членами однієї сім'ї.

Ключові слова: сімейні правовідносини, батьки, діти, подружжя, шлюб, розірвання шлюбу, договірні правовідносини, спілкування, виховання, окреме проживання.

Постановка проблеми

Класики цивілістики XIX – початку XX ст., підкреслювали, що фізичний та моральний склад шлюбу та сім'ї створюється за межами права, внутрішня сутність шлюбного союзу та союзу батьків та дітей знаходиться за рамками права, вона лише окреслена зовнішніми юридичними рамками (К. Кавелін, Д. Мейер, Г. Ф. Шершеневич). Проте не тільки майнові контексти, а й чимала частина особистих піддавалася і все більш піддається правовому впливу – в першу чергу сімейного та цивільного права. Поряд з «класикою жанру» з'являються істотно оновлені та зовсім нові відносини. І всі вони складають «різно-кольорові відносини» у сі-

мейно-правовому просторі, у тій чи іншій мірі несуть в собі загальні риси сімейних правовідносин.

Однією із головних завдань подружжя при розірванні шлюбу є вирішення проблеми, як особистого, так і майнового характеру, між батьками (колишнім подружжям) та дітьми, після розлучення батьків та окремого проживання одного із батьків, тому вважаємо за необхідне приділити увагу проблемі участі батьків у забезпеченні умов життя, спілкуванні та вихованні дітей після розірвання шлюбу.

Аналіз останніх публікацій та досліджень пов'язаних з темою дослідження слід згадати Антошкіну В. К, Ахмач Г. В., Дутко А. О, Євко В, Жилінкову І. В., Ромовська З. В., Сибільова М. М., Спектор О., Новахатську Я. В. та ін.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до статті 9 Конвенції про права дитини [1], держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають окремо і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування (ст. 18 Конвенції).

Батьківські права – дуже широке поняття. Воно включає в себе весь комплекс правомочностей батьків по відношенню до дитини, обумовлений походженням дитини від цих батьків. В цьому аспекті не має значення проживають батьки спільно чи окремо. Головний факт у цих правовідносинах – це інтереси спільної дитини. Загальні засади регулювання сімейних відносин визначено у статті 7 СК України [2], згідно з

якою жінка та чоловік мають рівні права й обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї. Дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини. За заявою матері, батька дитини орган опіки та піклування визначає способи участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї. Рішення про це орган опіки та піклування постановляє на підставі вивчення умов життя батьків, їхнього ставлення до дитини, інших обставин, що мають істотне значення (ч. 1 ст. 158 СК України). Спілкування дитини з тим з батьків, який проживає окремо, на думку Євко В. не повинне бути формальним, носити характер епізодичних зустрічей. Між тим з батьків, хто проживає окремо, і дитиною повинен існувати постійний, систематичний контакт. Таке спілкування повинне сприяти повноцінному вихованню дитини, її розвитку, оскільки спілкування дитини з батьками, а батьків – з своїми дітьми служить задоволенню життєво важливих потреб як дитини, так і дорослих членів сім'ї [3].

Про право батьків на спілкування з дітьми та важливість ролі батька в своїх рішеннях неодноразово наголошував й Європейський суд з прав людини. Так, в рішенні по справі «A.V. проти Словенії» (заява № 878/13) [4] ЄСПЛ нагадав, що згідно зі ст. 8 Конвенції держава несе позитивні зобов'язання щодо «ефективної поваги» до сімейного життя. Зокрема, в справах, що стосуються права контакту одного з батьків, держава зобов'язана вживати заходів з метою возз'єднання батьків зі своїми дітьми та сприяти такому возз'єднанню. У зазначеній справі ЄСПЛ присудив батькові-заявнику, який втратив право на особистий контакт зі своїми дітьми, 20 тис. євро компенсації за моральну шкоду.

Якщо у подружжя двоє або більше дітей, зазначені питання повинні бути вирішені відносно кожної дитини. Слід зазначити,

що вирішення зазначених питань потрібно не тільки для того, щоб гарантувати права кожного з батьків, але перш за все, щоб забезпечити нормальні умови життя дитини, зберегти можливість спілкування з близькими дитині людьми.

Отже, *сімейні правовідносини* слід розуміти як юридичний зв'язок між подружжям, батьками та дітьми, іншими родичами, дитиною і усиновлювачем, опікуном (піклувальником), прийомним батьком та іншими особами, заснованими на нормах сімейного, цивільного права, а іноді й інших галузей права, зміст яких складають права та обов'язки їх учасників. Слід зазначити, що у випадках розірвання шлюбу сімейний зв'язок між батьками та дітьми залишається, батьки, в цьому випадку не звільняються від виконання покладених на них обов'язків (наприклад, щодо розвитку, виховання, спілкування тощо).

Відповідно до частин 1-3 статті 157 СК України питання виховання дитини вирішується батьками спільно, крім випадку, передбаченого частиною п'ятою цієї статті. Той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею. Той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвитку дитини.

Слід підкреслити, що окрім прав батьків щодо дітей, діти теж мають рівні права та обов'язки щодо батьків (стаття 142 СК України), у тому числі, й на рівномірне виховання батьками.

Так, у § 54 рішення Європейського суду з прав людини від 07 грудня 2006 року № 31111/04 у справі «Хант проти України» [5] зазначено, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага (рішення у справі «Olsson v. Sweden» (№ 2) від 27 листопада 1992 року [6]) і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків. Зокрема, стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних сво-

бод не надає батькам права вживати заходів, які можуть зашкодити здоров'ю чи розвитку дитини (рішення у справі «Johansen v. Norway» від 07 серпня 1996 року, § 78 [7]).

Отже, сімейне право має передбачати гарантії підтримки сімейних відносин, сприяти зміцненню сім'ї. Таким чином, залежно від наявності сімейно-правового зв'язку відносини, що регулюються сімейним правом слід поділити на: сімейні та позасімейні відносини. При цьому необхідно звернути увагу на те, що саме по собі поняття шлюбу не тягне створення сім'ї, оскільки відповідно до закону подружжя може проживати окремо, і в цьому випадку між особами виникають шлюбні відносини, але не виникають відносини сімейні. Зазначена класифікація необхідна, так як дозволяє вказати, які норми і принципи застосовані до відносин сімейних, а які регулюють відносини між суб'єктами, що не є членами однієї сім'ї.

Логічним продовженням зазначеної класифікації є відносини, регульовані сімейним правом, в залежності від підстав виникнення та суб'єктного складу на наступні види:

1) шлюбні (подружні) правовідносини, в основі яких лежить шлюб і учасниками яких виступають подружжя (в тому числі і колишнє подружжя);

2) батьківські правовідносини, що складаються між батьками і дітьми та між батьками;

3) прирівняні до батьківських правовідносин (відносини між усиновителями і усиновленими; опікунами (піклувальниками) та неповнолітніми дітьми; між прийомними батьками і дітьми, прийнятими на виховання тощо);

4) правовідносини між іншими родичами.

Незважаючи на те, що в даному випадку пропонується одночасно два критерії класифікації, на наш погляд, для розмежування шлюбних правовідносин та правовідносин між батьками, які перебувають у шлюбі, необхідний третій критерій – об'єкт правовідносин. Звісно ж, що головним проблемним моментом класифікації сімейних відносин є складність виявлення критеріїв класифікації. Найчастіше використовується кілька критеріїв, але навіть це не вирішує проблеми змішування їх видів або види сімейних правовідносин конкурують обсягами свого змісту.

Так, наприклад, за змістом (специфіці прав та обов'язків) Є. М. Ворожейкін виділяв: 1) шлюбні; 2) батьківські правовідносини; 3) правовідносини з приводу виховання та матеріального утримання (включаючи відносини усиновлення); 4) правовідносини тільки по вихованню; 5) правовідносини тільки з приводу матеріального змісту.

Відносно класифікації по об'єкту правовідносин або його змісту хотілося б відзначити наступне. На нашу думку, при поділі правовідносин виходячи з ознаки об'єкта, як правило, відбувається змішання. Так, неприпустимо самостійне виділення аліментних, шлюбних та батьківських зобов'язань, так як аліментні зобов'язання є видом шлюбних та батьківських правовідносин, правовідносин між іншими родичами, тобто виникають між різними суб'єктами. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне використовувати кілька критеріїв класифікації. При цьому такі елементи правовідносини, як суб'єктний склад та об'єкт правовідносин повинні використовуватися на різних щаблях класифікації. В якості головного критерію визначено ознака суб'єктного складу. Визначившись з групами правовідносин за суб'єктним складом, проводиться їх поділ на основі ознаки специфіки об'єкта правовідносини.

У цьому контексті слід погодитися з думкою учених, що договір у сімейних правовідносинах має правові підстави для визнання його самостійності в порівнянні з цивільно-правовим, проте при цьому необхідно взяти до уваги істотний вплив цивільно-правового договору як загально-правової бази (принципи, конструкція договору) для створення сімейного договору, а також застосування норм ЦК України для регулювання договірних сімейних відносин у субсидіарному порядку [8; 9]

Висновок

Проведений аналіз дає можливість виділити наступні види правовідносин в сімейному праві по об'єкту відносин: 1) правовідносини щодо укладення/розірвання шлюбу; 2) майнові та особисті немайнові правовідносини подружжя; 3) правовідносини за змістом та аліментні зобов'язання; 4) правовідносини по спілкуванню родичів

батьків з дитиною; 5) правовідносини щодо встановлення походження дітей; 6) правовідносини сурогатного материнства та застосування інших репродуктивних допоміжних технологій; 7) правовідносини з виховання, освіти, захисту прав та інтересів дітей батьками; 8) правовідносини щодо обмеження та позбавлення батьківських прав; 9) правовідносини по вихованню дітей, що залишилися без піклування батьків. Щодо всіх окреслених правовідносин може бути укладено письмовий договір, який потребує нотаріального посвідчення.

Література

1. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
3. Євко В. Ю. Вирішення батьками питань щодо виховання дитини. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/3153>
4. Рішення ЄСПЛ у справі «A.V. проти Словенії» (заява № 878/13). URL: <https://www.echr.com.ua/vidnovlennya-spilkuvannya-z-batkom-navit-proti-voli-ditini-mozhe-buti-v-interesax-samo%D1%97-ditini/echr-vidnovlennya-simii/>
5. Справа «Хант проти України» (Заява N 31111/04) від 07.012.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text
6. Справі «Olsson v. Sweden» (№ 2) від 27.11.1992 р. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-55563%22%5D%7D>
7. Справа «Johansen v. Norway» від 07 серпня 1996 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-22752%22%5D%7D>
8. Ахмач Г. М. Вплив цивільного права на регулювання договірних
9. правовідносин членів сім'ї. *Актуальні проблеми держави і права*: збірник наукових праць. 2009. Вип. 51. С. 151–157.
10. Дутко А. О. Договір як регулятор сімейних відносин: особливості конструкції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 3. 2013. С. 135-142.

SUMMARY

The family is a natural environment for the physical, spiritual, intellectual, cultural, social development of a child, its material support, and is responsible for creating appropriate conditions for this. Every child has the right to live in a family together with his parents or in the family of one of them and to be cared for by his parents. Father and mother have equal rights and responsibilities towards their children. The main concern and the main duty of parents is to ensure the interests of their child (Article 11 of the Law of Ukraine “On Childhood Protection”). One of the grounds for termination of family legal relations is divorce. Divorce is a legal process that ends the obligation between spouses and ends the existence of marriage as a social institution.

Divorce entails the need to resolve a number of property and non-property issues for the former spouses. If the spouses have common minor (minor) children, the problem arises of determining issues related to: 1) place of residence; 2) ensuring their living conditions; 3) education; 4) communication and 5) maintenance of the child. Since, as a rule, as a result of the dissolution of marriage, one of the parents loses the opportunity to live together

with the child permanently, the question arises of determining the conditions for his participation in the education, communication and maintenance of the child.

The scientific article proves that family law should provide for guarantees of maintaining family relations, and contribute to the strengthening of the family. Thus, depending on the presence of a family-legal relationship, relationships governed by family law should be divided into: family and non-family relationships. At the same time, it is necessary to pay attention to the fact that the concept of marriage itself does not entail the creation of a family, since according to the law, spouses can live separately, and in this case, marital relations arise between individuals, but family relations do not arise. This classification is necessary, as it allows you to specify which norms and principles apply to family relations, and which regulate relations between entities that are not members of the same family.

Key words: family legal relations, parents, children, spouses, marriage, dissolution of marriage, contractual legal relations, communication, upbringing, separate residence.